

Dahênana *Mem û Zîna* Xanî Wek Berhema Sereke ya Kanona Neteweyî ya Kurdî*

Invention of Xanî's *Mem û Zîn* As a
Fundamental Work in
Kurdish National Canon

Zülküf ERGÜN**

PUXTE

Kanonkirina hin berhemên edebî û needebî diyardeyê kevin be jî kanona neteweyî di serdema modern de bi belavbûna neteweyî û damezirandina dewletên neteweyî re peyda dibe. Di vê kanonê de hin berhemên edebî yên taybetmend ji bo nîşandana hebûn û berdewamiya neteweyekê tên hilbijartin û ev berhem wek temsîla karaktera neteweyî bi şîroveyên cuda cuda tên bihêzkerin. Di nav ronakbîrên Kurd de jî ji destpêka belavbûna hizra neteweyî û vir ve hewla danîna kanoneke neteweyî tê dayîn û di vê çarçoveyê de ji ber hin taybetmendiyên wê yên xweser *Mem û Zîna* Xanî wek çavkaniya sereke ya kanona neteweyî û

Xanî jî wek pêşengê hizra Kurdayetiyê tê ragihandin. Ev hizir cara pêşî di helbesteke Hacî Qadirê Koyî de bê pêşniyazkirin jî bêtir bi rêya ronakbîrên malbata Bedirxanî di kovar û rojnameyên pêşî yên Kurdî de tê sistematîzekirin. Piştî demekê ev boçûn bi weşandina çapên cuda yên *Mem û Zînê*, belavkirina dîrok û antolojiyên edebiyata Kurdî û bi rêya belavkirina berhemên edebî û akademîk cihê xwe digire. Ji ber vê jî *Mem û Zîna* Xanî hem di warê civakî hem di warê siyasî û hem jî di warê edebî de wek berhema yekem a kanona neteweyî tê pejirandin.

Bêjeyên Sereke: Kanon, kanona neteweyî, *Mem û Zîn*, Xanî.

* Kurteya vê gotarê di Kongreya Navneteweyî ya Zanistên Civakî ya Şarkiyatê de hatiye pêşkêşkirin ku di navbera 14-17ê Îlona 2017an de li Diyarbekirê hatibû lidarxistin.

** Zanîngeha Mardîn
Artukluyê, Beşa
Makezanista Ziman û
Çanda Kurdî,
zxweshevi@gmail.com

Abstract

Although the canonization of literary and non-literary works is an old phenomenon, the national canon appears in modern period with spread of nationalism and foundation nation state. In this canon some particular literary works are chosen in order to show existence and continuity of a nation and this work is strengthened as representation of national character by various literary commentaries. We also witness the efforts on the part of Kurdish intellectuals to construct a national canon from the start of spread of idea of nationalism. Within this framework, Xani's Mem û Zin emerged as the fundamental source of the national canon and Xani as the forerunner of Kurdish national thought. Although this thought first presented itself in a poem of Haci Qadri Koyi, it was systematized in later Kurdish journals and newspapers owing to the intellectual efforts of some members of Bedirxani family. Shortly thereafter, this thought was reinforced through various printings of Mem û Zin, anthologies and histories of Kurdish literature and publications of literary and academic works on this topic. For this reason, Xani's Mem û Zin has been accepted as the first work of national canon both in fields of politics and literature and in society more broadly.

Key words: Canon, national canon, Mem û Zin, Xanî.

1. DESTPÊK

Kanon wek peyv ji zimanên Samî derbasî Yûnanî dibe û bi rêya Yûnanî dikeve nav zimanên Ewrûpî. Ev peyv herçend di serî de di wateya lûle, darê rast û cedwelê de bê bikaranîn jî ji ber ku di warên ciyawaz ên mîna dîn, endazyarî, peykertraşî, hiqûq, muzîk, felsefe û edebiyatê de tê bikaranîn çendîn wateyên mecazî yên mîna pîvan, mînak, model, qayîde, norm, xişte û listeyê jî werdigire (Assmann, 2001: 108). Bi taybetî kanon di edebiyatê de tê wateya listekirin û komkirina hin berhemên bijarte ku di cureya xwe de di asta herî bilind de ne û ji bo berhemên din wek mînak tèn destnîşankirin (Assmann, 2001: 111).

Rehên kanonê digihîjin serdema helenîstîk (Demiralp, 2007-2008: 19) û diyardeyeke kevin e. Ji ber vê, kanona edebî ya modern gelek taybetiyên kanona dînî ya dêrîn werdigire û pîrozî, resenî, firewateyî û îdeolojîkiya wê adapteyî xwe dike (Atakay, 2004: 72). Loma pirtûkên ku dikevin nav kanonê herwek pirtûkên pîroz bi şîrove û spekulasyonên taybet tèn pêşkêşkirin û weha tèn nîşandan ku di nav wan de gelek raz û amaje hene ji bo roja îro (Jusdanis, 1998: 83). Bi vî awayî deqên kanonîk di nav têtikiliya sêgoşeya deq, şîrovekar û guhdar de tèn pêşxistin (Assmann, 2001: 97) û di qonaxên cuda yên dîrokî de hêz û karîgeriya wan tê parastin.

Bêguman di damezirandina her kanonekê de çendîn hokarên diyarker ên mîna estetîka zal, ruhê serdemê, cihanbînî, keşûhewayî çandî û siyasî hene (Parla, 2004:

52) û kanon di nav vê tora peywendiyên de xwe dispêre hizir û têngihîştinên ciyawaz. Ji ber vê çawa ku di çêbûna kanona çînî ya Sovyetê de realizma sosyalîst û armancên dewleta Sovyetê (bnr: Kurtuluş, 1996: 136), di kanona Rojavayî de hizra navendîyet û serdestiya Rojavayê û di hewldana kanona edebiyata xwerû ya cihanî de (bnr: Casanova, 2010) têngihîştina postmodernîzmê diyarker in, di çêbûna kanona neteweyî de jî hizra netewetiyê û armancên bizav û dewletên neteweyî hokarên sereke ne.

Kanona neteweyî qada peywendiya edebiyat û desthilatê ye (Köroğlu, 2004: 435), lewra di serdema modern de berhemên edebî di destê desthilatên neteweyî de wek amrazên damezirandina nasnameya neteweyî tînin bikaranîn û ev berhem ji pîvanên hunerî û estetîkî zêdetir bi hêza xwe ya temsîlê û bi karîgeriya xwe ya li ser civakê qîmet werdigirin û dikevin nav kanonê. Mîna ku Jusdanis jî diyar dike desthilatdarên serdema modern di cihê nasnameyên etnîk û dinî de pêkanîna çandê neteweyî ji xwe re dikin armanc û hewl didin li hember çanda dinî û feodal, çanda neteweyî binetir bikin (1998: 79). Loma jî zimanê neteweyî û berhemên edebî wek qada pêkanîna vê armancê destnîşan dikin û valahiya ku ji pirtûkên pîroz çêbûye bi berhemên edebî dadigirin. Di vir de rola pirtûkên pîroz bi armanc û arasteyêke nû dikeve ser milê berhemên kanonîk ên edebî û ev berhem bi saya paldana siyasê di damezirandina civaka neteweyî de dibin hokarên binyadner. Ji ber vê jî desthilatdarên modern ên netewe dewletan ji bo pêkanîna kanona neteweyî deqên weha hildibijêrin ku behsa serboriya civaka neteweyî dikin û bi rêya wan berhemên wê hest û boçûnê belav dikin da ku takekesên nav civakê xwe beşek ji civaka neteweyî û hevvelatîyê welatêkî diyarkirî bizanin (Jusdanis, 1998: 79).

Ji destpêka belavbûna hizra neteweyî û vir ve mîna neteweyên din di nav Kurdistan de jî hewla danîna kanoneke neteweyî tînin dayîn. Di vê çarçoveyê de jî ber hin taybetmendiyên wê yê xweser *Mem û Zîna Xanî* wek çavkaniya sereke ya kanona neteweyî û Xanî jî wek pêşengê hizra Kurdayetiyê tînin ragihandin. Ev hizir cara pêşî di helbesteke Hacî Qadirê Koyî de bê pêşniyazkirin jî bêtir bi rêya ronakbîrên malbata Bedirxanî di kovar û rojnameyên pêşî yê Kurdî de tînin sistematîzekirin. Piştî demekê ev boçûn bi weşandina çapên cuda yê *Mem û Zînê*, belavkirina dîrok û antolojîyên edebiyata Kurdî û bi rêya belavkirina berhemên edebî û akademîk cihê xwe digire.

Her di vê çarçoveyê de em dê di vê gotarê de li dor kesayeta Ehmedê Xanî û berhema wî *Mem û Zînê* awayê çêkirina kanona neteweyî ya Kurdî berçav bikin û jî bo vê jî wek qadên diyarkirina kanona neteweyî em dê pêşî berê xwe bidin, rojname û kovarên Kurdî, paşê jî di çapên *Mem û Zînê*, antolojî, dîrokên edebiyata Kurdî, berhemên edebî, berhemên hizirî û akademîk de şopên kanonkirina *Mem û Zîna Xanî* berceste bikin.

2. PÊNGAVA YEKEM JI BO ÇÊKIRINA KANONA NETEWÊYÎ Û DESTNÎŞANKIRINA MEM Û ZÎNA XANÎ WEK ÇAVKANIYA KANONA NETEWÊYÎ

Di damezirandina kanona neteweyî de bikerên sereke desthilatdarên siyasî ne ku bi rêya xwendîgeh û pirtûkên dersan li gor berjewendiyên dewleta neteweyî hin berhem û kesayetên edebî derdixin pêş û berhemên wan di nav gel de belav dikin. Ji ber vê li gor Bloom bingeha kanonkirina berhemên edebî cara pêşî di dezgehên perwerdeyê tê danîn (2014: 23). Lê di nav neteweyên ku di pêvajoya damezirandina dewleta neteweyî de ne, wek danerên kanona neteweyî piranî helbestvan, nivîskar û ronakbîrên neteweperwer derdikevin pêş û ev kesayet bi kovar, rojname û bangeşeya nav xelkê berhemên ku hêz didin hesta neteweyî di nav gel de belav dikin û kanoneke neteweyî çê dikin.

Di vê çarçoveyê de di nav Kurdan de ji wek bikerên damezirandina kanonê helbestvan, nivîskar û ronakbîr derdikevin pêş û herwek ronakbîrên neteweyên din hewl didin bi deqên kanonîk hestên neteweyî di nav gel de belav bikin û bi rêya edebiyatê hebûna Kurdan a dîrokî biselmînin. Eger em li gotara neteweperwerên Kurd ên pêşî binêrin û berê xwe bidin kovar û rojnameyên vê demê, em dê bibînin ku ji Melayê Cizîrî heta Nalî gelek helbestên helbestvanên klasîk wek nîşaneyê hebûna edebiyata Kurdî hatine veşandin, lê ji ber ku berhemên wan kesayetên navborî ew çend ji bo ajîtasyon û “şîrovekirina şaş a hevçerx” destûr nadin, wek bavê kanona neteweyî ya Kurdî Ehmedê Xanî tê destnîşankirin û berhema wî ya navdar *Mem û Zîn* jî wek yekem berhema kanonîk dibe çavkaniya sereke ya Kurdayetiyê. Lewra Xanî di dibaceya *Mem û Zînê* de behsa pêwîstiya derketina padişahê Kurd, girîngiya xwedîderketina li edebiyata Kurdî, serdestiya Tirk û Tacikan li ser Kurdan, avakirina dewletê û nerîteke edebî dike (2005: 162-164) û ev gotin di serdema modern de wek hêmayên netewe-dewletekê û nasnameya neteweyî tînin şîrovekirin û dibin sedem ku *Mem û Zîn* wek berhemeke kanonîk bê destnîşankirin.

Bêguman şopên pêşî yê kanonkirina *Mem û Zîna* Xanî di rojnameya pêşî ya Kurdî *Kurdistanê* de tînin û ev rojname ji vî aliyê ve dibe yekem çavkaniya diyarkirina kanona neteweyî. Herwek taybetiyên berhemeke kanonîk di rojnameyê de behsa *Mem û Zînê* tê kirin û ev berhem wek çavkaniya razên veşartî yê netewetiyê tê nîşandan. Mîqdad Mîthed Bedirxan di jimareya duyem a *Kurdistanê* de (1898) beşên pêşî yê *Mem û Zînê* diweşîne û derbarê *Mem û Zînê* de diyar dike ku: “Ev kitêb hemî beyt û şêr in; êşkare hîkata eşqa du ciwana ye, batin gelek meqsed û hisse û hikmet jê tînin fehmkirin. Loma, divê mirov bi dîqet bixwînin” (Kurdistan, 1991: 127). Mîqdad, bi gotina “batin gelek meqsed û hisse û hikmet jê tînin fehmkirin” diyar dike ku *Mem û Zîn* ne tenê vegêrana çîroka du evîndaran e û

divê bi çavekî din bê xwendin û wateyên dîtir jê bên derxistin. Ev gotin, bi awayekî rêk nîşaneyên berhemeke kanonîk in ku bi şîroveyan hertim tê dewlemendkirin û derbarê halê neteweyê de rênûmayî jê tê derxistin.

Di jimareya sêyem a *Kurdistanê* de (1898) jî digel nûçeya wefata Hacî Qadirê Koyî helbesta wî ya “Zemane...”yê tê weşandin û Hacî bi gotina “Le kurdan xeyrî Hacî û Şêxî Xanî / Esasî nezmî kurdî danenawe”yê Ehmedê Xanî wek bavê kanona Kurdî radigihîne û belkî jî berî herkesî wek helbestvanekî dibe yek ji danerên kanona helbesta neteweyî. Hacî bi wesifdana Xanî, hemû taybetmendiyên kanonê di *Mem û Zînê* de berçav dike û diyar dike ku *Mem û Zîn* pirtûkeke bêhemta û xezîneya gewher û diravan e ku ji Soran heta Botan Kurd bi saya wê di nav dewletên cîhanê de hatine nasîn. Bi vî awayî *Mem û Zînê* wek pirtûkeke pîroz û giranbiha wesif dike û bi danasîna wê ya Kurdan jî hêza temsîliyeta hemû Kurdan didiyê. Li aliyê din herçend berî Xanî helbestvanên Kurd hatibin û Xanî bixwe jî di *Mem û Zînê* de behsa navê Elî Herîrî, Melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran kiribe jî, di wateya helbesta neteweyî de Xanî wek danerê helbesta Kurdî û xwe jî wek şopgerê wî dide zanîn.

Eman qedrî bizanin em kitêbe
 Le dinya êstekî hemtay nemawe

Le eyyamî heyatî Şêxî Xanî
 Le ser nusxey xetî ew nûsrawe

Le lay erbabî xoy bo qedr û qîmet
 Xezîney gewher e û kîsey diraw e

Le mecmû’î duwel Soran û Botan
 Le sayey em kitêbe nasrawe

Le kurdan xeyrî Hacî û Şêxî Xanî
 Esasî nezmî kurdî danenawe (Kurdistan, 1991: 135-136).

M. Salih Bedirxan di *Rojî Kurdê* de bi wesifdana helbestên Xanî û Hacî di çêkirina kanona neteweyî de beşdarî dike. Bi dîtina wî, ji ber ku her xaleke qesîdeyên wan jîyanê dibexşîne Kurdan û bi şîret û pendan dagirtî ne, dixwaze helbestên Xanî û Hacî mîna stranan bên jiberkirin û bibin wîrdê ser zimanan:

“... ez ê qesîdek ya Hezretî Şêx Ehmedê Xanî li hire ji we re binivîsim; ew gavê ye heke hûn reş û bi dil bixunîn û bidin xundîn; heke ew qesîde û heke qesîda Hacî Qadîr ku birayê minî ‘ezîz û pir xîret Modanî li *Rojî Kurd* da

meha borî nivîsîbû.. Divê her kurdek wan beyta hifz bike.. Bîrîtîyê me ew bin; şûna strana her wan bixunîn û govenda li ber bigirin... Ew du qesîdeyê we ne ku; her nuqtek ji wan ji me kurda re rûh û heyat e... Ji me şîret û ji we jî ey gelê kurdino; xebat û xeyret... Ji Xudayê zulcelal jî tewfîqata mezin” (Bedirxan, 2013: 192).

Mem û Zîn wek pirtûkeke kanonîk di nav ronakbîrên Kurd de li Stenbolê ew çend cih digire ku hema bibêje di pîraniya kovar û rojnameyên wê serdemê de beşên *Mem û Zînê* tên çapkirin û ev berhem wek çavkaniya Kurdîtiyê di kor û kombûnan de tê xwendin. Li gor ragihandina Qedrî Cemîl Paşa di civîna salvegera damezirandina Komeleya Hêviyê de dema Ziya Wehbî Beg dîbaceya *Mem û Zînê* dixwîne parlementer Fewzî Beg wek alîgirê Osmanîtiyê ji beşa ku tê xwendin wateya daxwaza serxwebûna Kurdistan derdixê û xwe dixeyîdine (2007: 38). Herweha piştî Cenga Cîhanê ya Yekem dema neteweperwerên Kurd dikevin nav hewldanên damezirandina dewleteke Kurdî û di nav hozên Kurd de digerin, kesên mîna Xalid Begê Cîbran *Mem û Zîna* Xanî di nav gel de belav dikin (Gasratyan, 2010: 216). Ev nîşan dide ku di wê serdemê de di nav rêxistinên Kurdistan de *Mem û Zîn* wek pirtûkeke neteweyî tê nixandî û van gotinên Qedrî Cemîl Paşa wek ronakbîrekî wê serdemê vê rastiyê diselmînin: “Ehmedê Xaniyê bêhevta, berî sê sed salan di *Mem û Zînê* de hizra Kurdistanê serbixwe diyar kiribû” (2007: 163).

Mem û Zîna Xanî ne tenê di nav ronakbîrên Kurd ên li Stenbolê û kovar û rojnameyên pêşî yên Kurdî de, mirov dikare bibêje ku di pîraniya weşanên Kurdî yên sedsala 20î de bi awayekî berdewam bi şîroveyên ciyawaz hatiye vejandin. Ji ber vê wek kovareke girîng a Kurdî di *Hawarê* de jî Celadet Bedirxan dema behsa Xanî dike wî wek “pêxemberê diyaneta milî û ola nijadî” ê Kurdistanê dide nasandin û îdia dike ku Xanî berî Ewrûpayê bir bi hizra neteweyî bîriye û doza damezirandina dewleteke neteweyî kiriye. Ji ber vê, Celadet Bedirxan bi tevahî wateyeke sembolîk dide *Mem û Zînê* û kesayetên sereke yên çîrokê jî wek “remz û rêzikên Kurdistanê” dide zanîn. Celadet bi van gotinên xwe di asta herî bilind de Xanî li ser textê kanona neteweyî dide rûniştandin û bi gotina Bloom mîna keke tîpîk a zindîkirin û şaş şîrovekirina berhemeke kanonîk pêşkêşî me dike.

“Mela Camî di heqê Mewlana Celaledînê Rûmî û kitêba wî “Mesnewî”de gotiye:

Men çî gûyem wesfî an alicenab

Nîst pêxember welê dared kitab

Yanî ez di heqê wî alicenabî de çî bibêjim, ne pêxember e, lê kitêba wî heye.

Ev pesnekî bilind û hêja ye û bi her awayî li bejna Mewlana têt.

Di heqê Ehmedê Xanî û kitêba wî “Memozîn” de, bi min be, mirov dikare jê

bêtir ji bibêje. Belê Xanî ji xudan kitêb e. Lê Xanî pêxember e jî. Pêxemberê diyaneta me a millî, pêxemberê ola me a nijadîn.

Xanî di wextekî welê de rabû ko beriya niho bi sê sed û neh salan ne li cem me, li Ewropayê ji xelk hêj li miliyet û li nijadê xwe hişyar nebûbûn û zelumên ji yek miletî hevûdû ji bo ketolîkî an prostestaniyê dikuştin. Di he-yameke welê de Ehmedê Xanî bîra miliyeta xwe, bîra kurdaniya xwe biribû û ji kurdan re gotibû hon berî her tiştî kurd in, rabin ser xwe, dewleteke kurdî çêkin û bindestiya miletên din mekin.

(...)

Mem û Zîn ji bo Ehmedê Xanî remzên Kurdistanê, rêzikên welatê wî ne. Xanî dibîne ko ew rêzik wînda dibin, kurmanç bi zimanên din dixwînin û dinivîsînin, bi rêzikên miletên din ve diçin, belgên xwe ên nijadîn ji xwe tavêjin, dikevin rengê miletên din û bi vî awayî û bi rêva bindestiya wan dikin” (Azîzan, 2012: 561).

3. ŞÊWEYÊ KANONKIRINA MEM Û ZÎNA XANÎ DI ÇAPÊN WÊ YÊN CUDA DE

Çapkirin û belavkirina berhemeke edebî yek ji taybetmendiyan sereke yên kanonê ye. Ji ber vê çapên *Mem û Zînê* û pêşgotinên van çapan di kanonkirina *Mem û Zînê* de çavkaniyên girîng in. *Mem û Zîn* cara pêşî di sala 1919an de ji aliyê Komeleya Tamîma Maarîf û Neşriyata Kurd ve tê çapkirin û dema di *Jînê* de nûçeya çapa wê tê ragihandin tê diyarkirin ku digel ku bihayê kaxizan gelek e ji *Mem û Zîn* bi kaxiza herî baş hatiye çapkirin (Jîn, 1985: 797). Ev nişaneyên girîngpêdana *Mem û Zînê* ye, da ku bi şêweyekî herî baş di nav xelkê de belav bibe û karîgeriya wê ya li ser gel zêdetir be. Jixwe Hemze Begê Muksî wek weşangêrê *Mem û Zînê* di pêşgotina vê çapê de armanca bingehîn a çapkirina pirtûkê û rewşa *Mem û Zînê* ya kanonîk bi awayekî aşkera diyar dike û Xanî wek parêzvanê hebûna Kurdan destnîşan dike.

“Xanî di “milletperweriyê de wek Firdewsî bûye?... Ehmedê Xanî wek Firdewsî ji bo milliyeta xwe xebitiye, temamê mewcudiyeta xwe di wê rê de serf kiriye... Firdewsî bi qelesa xwe Îranê vejand. Ehmedê Xanî nehîşt ku Kurdistan bimirit; ji mewa ebedî xilas kir, emma temam îhya nekir. Çunkî zemanê Firdewsî ji bo fikra wî musaîd bû; zemanê Ehmedê Xanî xayet berbad çetin bû” (Hemze, 1985: 825).

Bêguman çapkirin û belavkirina berhemeke di nav gel de nişaneyê girîng a kanonîkbûna berhemeke ye, ji ber vê di dirêjahiya sedsala 20î de li her çar aliyên Kurdistanê û cîhanê *Mem û Zîn* çendîn caran tê çapkirin û ev çap dibin sedem ku

Mem û Zîn bêtir di nav civakê de belav bibe û wek berhemeke kanonîk bê nasîn. Ji ber vê, piştî çapa Hemze Beg, *Mem û Zîn* di sala 1954an de li Hewlêrê ji aliyê Gîw Mukriyanî ve, di 1957an de li Şamê Erebiya wê bi awayekî pexşanî ji aliyê Remezan Botî ve, di sala 1960î de li Bexdayê bi Kurdiya wê ya Soranî ji aliyê Hejar ve, di sala 1962yan de li Moskovayê Rûsiya wê ji aliyê Margareta Rudenkoyê ve, di sala 1968an de li Tirkîyeyê Kurdiya wê digel Tirkîya wê ji aliyê M. Emîn Bozarsalan ve, di sala 1969an de Almaniya wê ji aliyê Cemal Nebez ve, di sala 1976an de bi Azerîkî ji aliyê Şamîl Esgerov ve, di sala 1980yî de bi Swêdî ji aliyê Robert Alftan ve, di sala 1988an de li Ürmîyeyê ji aliyê Perwîz Cihanî ve û di sala 2007an de Fransiya wê ji aliyê Sandrine Alexie û Hasan Akif ve li Parîsê tê çapkirin û digihîje ber destê Kurdên her deverê.¹

Di pêşgotinên van çapên pêşîn de herwek şîrove û pesindanên berê, hêza kanonîk a Xanî û *Mem û Zînê* tê dupatkirin û Xanî bi hestên germ ên neteweperweriyê bi awayekî helbestî tê pesinandin. Bo nimûne Hejar di çapa xwe de *Mem û Zînê* di warê evîn û evîndariyê de di lûtkeya herî bilind a edebiyata cîhanê de destnîşan bike jî, wê bi çîrokeke evînî sînordar nake û diyar dike ku *Mem û Zîn* bi riwalet çîrokeke evînî be jî di nav wê de gelek gencîneyên dîtir hene ku Xanî bi awayekî mucîzewî çendîn zanist tê de bi cih kirine. Di nav van “zanist û cewheran” de Hejar herî zêde bal dikêşe ser hizrên neteweperweriyê û diyar dike ku di sedsala 17an de dema Xanî behsa van hizran dike Rojava teze pê dihese û Rojhilat jî qet jê haydar nîne. Ji ber vê navborî, Xanî ne tenê di nav Kurdan de, li Rojhilata Navîn jî wek dahênerê niştimanperweriyê dide zanîn û ji vî aliyê ve *Mem û Zînê* wek cewher û mîrateke gelek hêja dide zanîn ku nemirî bexşiye gelê Kurd. Bi vî awayî ew jî mîna Hemze Beg di wê baweriyê de ye ku Xanî bi hizrên xwe yê neteweperweriyê bûye parêzvanê hebûna Kurdan (2010).

M. Emîn Bozarslan di pêşgotina çapa xwe de dema behsa Xanî û serdema wî dike, Kurdistana wê serdemê dişibîne tarîstanê û Xanî jî dişibîne rojê ku di nav wê tarîstanê de hilatiye. Bozarslan, bi vê şêwaza xwe ya helbestî karîgeriya mezin a Xanî ya li ser neteweperwerên Kurd nîşan dide ku êdî navê wî li ser zimanan bûye helbest û îmajêke pîroz.

“Bi ronayîya xwe asîmanê Kurdistanê ronî kir, ronayîya xwe da axa Kurdistanê, bextreşîya gelê kurd nîşan da û anî ber çavan; tîrojên xwe berdan ser zordestî û çavsoriya her du dewletên dagirker, ew dagirkerî û zordestiya wan jî li ber çavan raxist; herweha bi şewqa xwe çare û havila rizgariya ji binê lepên

1 Ji bo agahiyên zêdetir derbarê çap û wergêranên *Mem û Zînê* de bnr: (Bozarslan, 2005: 96-98; Tek, 2018: 19-26)

wan jî zelal kir û nîşan da. Ew Roj, mamostayê gelê kurd û pêşrewê doza azadîxwaziya kurdan Ehmedê Xaniyê nemir bû” (Bozarşan, 2005: 8).

Bi van gotinan Bozarşan wêneyê qehremanekî tîne ber çavan ku di roja îro de pêwîstiya Kurdan pê heye. Ji ber vê Xanî bi nêrîna wî neteweperwer, azadîxwaz û pêşketinxwaz e û bi van hizrên xwe 94 sal berî Şoreşa Fransî hizrên welatperwerî û azadîxwaziyê afirandîye (2005: 26). Loma jî bi raya wî, mebesta rasteqîne ya Xanî afirandina destaneke neteweyî ye û *Mem û Zînê* jî alegoriya vê hizrê dizane. Ji ber vê ciyawaziya wî, Bozarşan di wê baweriyê de ye ku Xanî ji ber ku “fikra azadiya gelê kurd û rizgariya Kurdistanê” ji xwe re kiriye armanc ji helbestvanên berî xwe vediqete (2005: 23) û dibe bavê neteweperweriya Kurdî.

Perwîz Cihanî jî di çapa xwe ya *Mem û Zînê* de Xanî ji helbestvanên berê cudatir wek kesekî rêçîkşikên dide nasandin ku bi awayekî aşkera derbarê derd û kulên gelê xwe de helbest nivîsîne û astengiyên li pêşiya milletê xwe destnîşan kirine. Ji ber vê nivîskar, Xanî wek pêşengê edebiyata Kurdî dide zanîn û ji bo diyarkirina pêşengiya wî cih dide du malikên Hacî Qadirê Koyî û benedê Hejar. Herweha ji ber ku tê de behsa kêşe û belengaziya Kurdan hatiye kirin û dab û neritên kurdewarî hatine tomarkirin *Mem û Zîna* wî wek yekem pirtûka Kurdî dide zanîn. Bi vî awayî Cihanî jî li ser rêça pêşiyên xwe û bi taybetî di bin karîgeriya Hacî Qadirê Koyî de Xanî wek pêşengê helbesta neteweyî û *Mem û Zînê* jî wek yekem pirtûka kurdewarî destnîşan dike (1367).

4. ŞÊWEYÊ KANONKIRINA MEM Û ZÎNA XANÎ DI ANTOLOJÎ Û DÎROKÊN EDEBIYATA KURDÎ DE

Şopên kanonê di dîrokên edebiyat û antolojiyan de jî derdikevin pêşberî me, lewra ev berhem ji bo nîşandana berdewamiya kronolojîk a edebiyata neteweyekê tîne amadekirin û deqên ku di van berheman de tîne komkirin ji bo nîşandana vê berdewamiyê tîne hilibijartin. Jixwe erka kanonê jî berhevkirina deqên edebiyata neteweyî ye û bi rêya van deqan veguhestina çîrok û raboriya neteweyê ye. Herçend dîrokên edebiyatê û antolojî rasterast ji aliyê desthilatên siyasî ve neyên amadekirin jî taybetmendiyên têgihîştina siyaseta serdema xwe nîşan didin û danerên van xebatan jî hevterîbê polîtîkayên neteweyî bi çavekî neteweyî li edebiyatê temaşe dikin û gelek caran ji pîvanên estetîkî û hunerî zêdetir bi têgihîştineke siyasî û neteweyî deqên edebî hildisengînin.

Ji ber vê, desthilata kanonîk a Xanî di dîrokên edebiyata Kurdî û antolojiyan de jî xwe nîşan dide û di van xebatan de Xanî wek serçaviya kanona neteweyî tê destnîşankirin. Refîq Hilmî (1898-1960) di sala 1941ê de dema xebata xwe ya *Şîr û Edebîyatî Kurdî* diweşîne *Mem û Zînê* wek “ser giruştayekî êçgar berz û millî kurd”

bi nav dîke û Xanî jî wek “pêxemberî şîrî millî” dide zanîn (2010: 78). Qanatê Kurdo jî mîna wî di *Tarîxa Edebiyata Kurdî* de cihêki berfireh ji Xanî re vediqetîne û wî wek sertacê edebiyata Kurdî, binaxedarê Kurdperwerî û serxwebûna Kurd û Kurdistanê û helbestvanê herî mezin û navdar ê Kurd dide zanîn (2009: 19). Lewra bi gotina wî Xanî wek xemxur û xemkêşê milletê xwe kar kiriye da ku millet bi bindestî, dutîretî û nakokiyên xwe yê navxweyî bihesê (2009: 141). Ji vî aliyê ve *Mem û Zîna* wî wek ansîklopediya jiyana gelê Kurd dide zanîn ku tê de behsa jiyan, rewş û derdeseriyên Kurdan hatiye kirin (2009: 144).

Ji ber vê taybetiya wî Qanatê Kurdo jî Xanî wek bavê kanona neteweyî destnîşan dîke ku bi bîr û ramanên xwe îlham daye gelek helbestvanan. Bi dîtina wî, peyrewê pêşî yê Xanî, Hacı Qadirê Koyî ye û di sedsala 20î de jî helbestvanên neteweperwer ên mîna Pîremêrd, Goran, Bêkes, Wursî (?),² Qane, Cegerxwîn, Osman Sebrî, Qedrican, Hejar, Zîwer, Celadet Elî Bedirxan û gelekên din (2009: 145,149) dane ser şopa wî û bûne dirêjepêderên helbesta neteweyî.

Qanatê Kurdo jî bo karîgeriya *Mem û Zînê* li ser civaka Kurdî nîşan bide diyar dîke ku navên kesayetên berhema Xanî yê mîna Mem, Zîn, Tajdîn, Stî, Çeko û Arif di nava milletê Kurd de “bûne nimûne û nîşanên evîna mirovan a îdeal, bûne nimûne û nîşanên biratiya şîrhelalî û hogiriya leheng û fêrisên dilsoz ên ku di emir û jiyîna cîmaetê de hene, ...jina Kurd, keça Kurd dixwaze mîna Zînê û Stiyê be, her mêrê Kurd, her xortê Kurd dixwaze mîna Tajdîn, Çeko, Arif û Memê camêr û delîr be, di biratî û dostaniya helal û dilsoz de be” (2009: 149). Bi vî awayî Kurdo diyar dîke ku *Mem û Zîn* hem ji aliyê siyasî ve hem jî ji aliyê civakî ve karîgeriyeke yekcar mezin li ser milletê Kurd çê kiriye û di wateya rastî de bûye berhemeke kanonîk.

Merûf Xeznedar jî wek danerê *Mejûy Edebî Kurdî* di çarçoveya neteweperweriya Xanî de cih dide gotinên Yusuf Orbelî ku dibêje: “Dema mirov li ser nîştimanperweriyê û helbestvanan bifikire, pêwîst e mirov sê helbestvanên mezin ên Rojhilat berawird bike: Fîrdewsiyê Ecem, Rustavêliyê Gurc û Ehmedê Xanîyê Kurd. Lewra ev helbestvan bûne helbestvanên neteweya xwe û helbestên wan bûne stranên millet, heta di nav wan kesan de jî ku tîpekî zimanê xwe jî nas nakin” (2010: 409). Bi vî awayî Xeznedar jî Xanî wek bavê kanona neteweyî ya Kurdî destnîşan dîke û vê desthilata dîrokî ya Xanî bi gotinên Orbelî piştrast dîke.

Antolojiyên Kurdî jî herwek dîrokên edebiyatê di kanonkirina *Mem û Zîna* Xanî de beşdarî dikin. A. Balî di *Antolojiya Helbestvanên Kurd* de diyar dîke ku Ehmedê Xanî ji bo xwenasîna gelê Kurd di edebiyata Kurdî de rêçeke nû vekirîye û ev rêç jî

2 Bi dîtina me ev nav ji aliyê Qanatê Kurdo yan jî çapxaneyê ve bi şaşî hatiye nivîsîn, lewra helbestvanekî bi navê Wursî nîne, dibe ku mebest ji Wursî Mihemed Tofîq Wirdî be ku bi kurtî wek Wirdî tê nasîn.

welatperwerî ye. Ji ber vê, navborî Xanî ne tenê wek helbestvan, wek “filozof”, “pispor” û “kesayetiyekî siyasî” dide zanîn ku azadî û serxwebûna Kurdistanê ji xwe re kiriye armanc. Ji ber vê A. Balî *Mem û Zîna Xanî* wek sertaca edebiyata Kurdî bi nav dike ku heta îro jî ji bedewî û dewlemendiya xwe tu tiştek winda nekiriye û wek berhemeke nemir bûye çavkaniya kanona neteweyî û berhemeke hêja ya edebiyata cîhanê (1992: 49-50).

Arjen Arî di antolojiya xwe de herwek Celadet Bedirxan cih dide wê malika Mela Camî ku ji bo Mewlana dibêje “pêxember nîne, lê xwedan pirtûk e”. Bi vî awayî Arî diyar dike ku *Mem û Zîna Xanî* ji bo Kurdan pirtûkeke pîroz e û Xanî jî di asta pêxemberan de ye. Ji ber vê Xanî wek “mamosteyê neteweyî” radigihîne û ew jî mîna pêşiyên xwe ji bo diyarkirina cihê wî di kanona neteweyî de cih dide helbesta “Zemane...”yê ya Hacî ku tê de Xanî wek pêşengê helbesta neteweyî hatiye destnîşankirin (20-21).

5. ŞÊWEYÊ KANONKIRINA MEM Û ZÎNA XANÎ DI BERHEMÊN EDEBÎ DE

Berhemên edebî di destnîşankirina hêza kanonîk a Xanî de xwedî cihêkî diyar in. Ji ber vê piştî Hacî di seranserê sedsala 20î de gelek helbestvan û nivîskarên Kurd didin ser şopa wî û di berhemên xwe de rasterast yan nerasterast amaje bi Xanî û *Mem û Zînê* dikin. Ji nav gelek kesayetên di warê helbestê de em dê cih bidin çend parçe helbestên Kamiran Bedirxan, Goran, Hejar û Cegerxwîn ku di helbestên wan de rewşa kanonîk a Xanî bi awayekî zelaltir tê berçavkirin.

Kamiran Bedirxan, di helbesta xwe ya “Xanî”yê de Ehmedê Xanî wek nûra helbesta Kurdî û melayê yekta yê Kurdan dide nasîn ku bi gotinên xwe qesr û serayên helbestê ava kirine. Li gor wî, nûra Xanî “erdê kurdan” ronî kiriye, lewra ew “delalê Yezdan” û “lawê mewla” ye û “bi saza xwe ya hişveker û bi şestare xwe yê zanînbexş rêya firdewsê nîşanî kurdan daye”. Ji ber vê jî Xanî wek “zêrker, ser huner, stêrka Bercîsê û rêber” dide zanîn û diyar dike ku tirba wî di nav dilê Kurdan de ye û ew bixwe li ser textê dil xwedan jiyaneke cawîdanî ye. Kamiran Bedirxan bi gotina “meywa te xweş e û avdar e”yê jî amaje bi *Mem û Zînê* dike û Xanî bi *Mem û Zîna* wî ve di kanona neteweyî de derdixe pileya herî bilind. Ji ber vê, di helbesta xwe ya “Bi Yek Bin”ê de dema behsa axa welat dike wê wek tirba Mem û welatê Zînê dide zanîn û her du kesayetên sereke yên berhema navdar a Xanî dike sembola welatê Kurdan.

Ew nûr e, herê li erdê şîhrê
Şîhra me ye, şîhra bendewarî

Seydayê me ye, melayê yekta
Ava kiriye bi şor, qesran

...

Ruhnahî te da, li erdê kurdan
Ruhnahiya te, delala Yezdan

Hêvîn tu î, tu çavê seyda
Ferzane î tu û lawê mewla

B'sazê, te dikir, te da wê cûşiş
Ey hişvekiro! Te da wê xwahiş

Şeştarê te ye, ko da me zanîn
Firdews li kû ye, bihar û havîn

Gul, bilbil û ney meqam û jale
Tev de dikirin fixan û nale

Zêrker tu î tu ne pîlewer tu
Seyda yî herê û ser hiner tu

Meywa te xweş e û avdar e
Wek Xanî kî ye? Tu kes nikare

Bercis tu î tu, tu rêberê me
Textê te di dil û ser serê me

Tirba te ne ax e, canê Xanî
Tirba te dil e û cawîdanî (Alî Bedir-Xan, 2012: 26)

Erdê me delal e; xemrevîn e
Tirba Mem e ew, welatê Zin e (Alî Bedir-Xan, 2012: 470)

Goran di helbesteke xwe de dema behsa rola niştimanî û neteweyî ya mamostayan dike, ji mamostayên Kurd dixwaze ku di rêya pêgihandinê de digel kesayetên dirokî yên Kurd ên mîna Selahedîn û Xanzadê, “Kake Mem” û “Xatû Zîn”ê ji wek kesayetên nimûneyî pêşkêşî xwendekarên xwe bikin da ku Xaniyên serdem bikarin bi yek zarê şîrîn binivîsin (1389: 232). Dîsa di helbesteke xwe de ku ji bo bîranîna Bêkes nivîsiye di çarçoveya fedakarî û niştimanperweriya wî de Xanî û Hacı bi bîr tîne û Bêkes şopgêrên wan dizane (1389: 252).

Hejar wek wergêr û şîrovekarê *Mem û Zînê* û helbestvanekî neteweyî yê mezin, Xanî yekem xemxwarê gel dizane û di wê baweriyê de ye ku berî wî Kurd mirî bûn û bi dengê wî bi xwe hisiyân. Bi dîtina wî, Xanî hîn ji wê çaxê ve sedema “bêganepêristî” û “xonewîstî” ya Kurdan bi berjewendiyên madî ve girê daye û diyar kiriye ku di vê serdemê de pevçûn li ser diravan e (1391: 8-9). Hejar jî herwekî Goran di helbesta xwe ya “Bawerî Bêkes”ê de Bêkesê Kurdperwer û azadixwaz wek şagirdekî Xanî destnîşan dike ku ji dema sawatîyê ve ji aliyê Ehmedê Xanî ve hatiye pêgihandin. Lewra “Bêkes hevlandikê Stî û Zînê û hevaldersê Mem û Qeretajdîn e û ji ber ku di bingeha pewerdeya wî de helbestên terûteze yên Xanî hene” (1391: 93-94) li hember dijminên Kurdan bûye alahilgirekî wî yê jêhatî (1391: 184).

Di nav helbestvanên Kurd de mirov dikare bibêje ku herî zêde Cegerxwîn amaje bi Xanî kiriye û ketiye bin karîgeriya wî. Helbestvan, Xanî wek hişyarkerê Kurdan dide nasandin ku bi naqosa xwe ya mezin xwestiye Kurdan ji xewê hişyar bike. Loma jî Xanî wek rêberê hemû Kurdan radigihîne û xwe jî suxteyê wî rêberî dizane (1992: 60-61). Ji ber vê hertim guhê xwe dide telqîna wî û xêza qelema xwe jî ji wî werdigire (1992: 57). Lewra li gor wî, di diyarkirina kêşe û armancên neteweyî de tu kesî nekariye bigihîje asta dîbaceya *Mem û Zînê*, loma jî di helbesteke xwe de dema wesfên Kurdistanê bi dever û kesayetên navdar ên Kurd dide, bendên Xanî wek zimanê Kurdistanê nîşan dide (1992: 308) û bi vê amajeyê dixwaze nîşan bide ku tu kesî nekariye mîna Xanî bibe zimanhalê Kurdistanê. Cegerxwîn, Xanî wek “şehsiwarê meydana torevaniyê, nêçîrvanê zozanên ristevaniyê, Deysemê meydana miletperweriyê dide zanîn ku di bajarê ristên gewherî de Salar e”. Helbestvan, Xanî ji aliyê edebî ve ew çend mezin dibîne ku Camî dike alahilgirê wî û Nîzamî jî dike hevsargirê hespên wî. Bi vê hêza xwe Xanî rêberê hemû Kurdistanê ye (2000: 261) û bê dudilîbûnê bavê kanona edebî ye.

Di kanonkirina *Mem û Zînê* û Ehmedê Xanî de bi qasî helbestvanan çîroknûs û romannûs jî beşdarî dikin, bi taybetî jî çîrokên ku di kovara *Hawarê* de tînan weşandin di vî warî de roleke pêşeng digêrin. Celadet Bedirxan di “Gazinda Xencera Min” de dema xencera xwe dide axivandin li ser zimanê xencerê cih dide beyteke *Mem û Zînê* û diyar dike ku wî jî daye ser rêça Ehmedê Xanî û dixwaze wek wî merîfet, esl û binyada Kurdan bi xelkê nîşan bide (2012: 180). Bi van gotinan nîşan dide ku Xanî pêşengê hizra Kurdayetiyê ye û ew jî duajoyê wî ye. Nûredîn Êsif di çîroka “Hevîna Perîxanê” de *Mem û Zînê* dike çavkaniya perwerde û hişyariya neteweyî, ji ber vê jî dema behsa perwerdekirina Perîxana lehenga çîrokê dike, bal dikêşe ser wê yekê ku Perîxana duwazdeh salî di bin karîgeriya bavê xwe yê welatperwer de *Mem û Zîn* ji ber kiriye (2012: 623). Loma jî Perîxan piştî şehîdbûna bavê xwe berê xwe dide qada xebata neteweyî û bi mebesta tolhildanê xwe bi hakimê Tirkan ve diteqîne û serekê dijmin ji nav dibe. Osman Sebrî jî di çîroka xwe ya “Li

Gornistanek Amedê” de dema di xewna xwe de diçe serdana şehîdên Kurdistanê û dibîne ku şehîdên rewşenbîr civata ziman û zanistê ava kiriye Ehmedê Xanî layîqî serokatiya vê civatê dibîne, lê mamê wî diyar dike ku Ehmedê Xanî çavdêrê tevahiya xebatên zanîne ye (2012: 351). Bi vî awayî Osman Sebrî Xanî wek perwerdekarê sereke yê welatperweriyê destnîşan dike û mîna nivîskarên din ên *Hawarê* di kanonkirina Xanî de beşdarî dike.

Ezîzê Gerdenzerî wek nivîskarekî qonaxa dawî ya Sovyetê, di beşeke romana xwe ya *Fincana Ferfûriyê* de di çarçoveyê neteweyî de amaje bi *Mem û Zîna* Xanî dike. Têmûrê karakterê sereke yê romanê wek neteweperwerekî piştî ku derbarê dîrok û serhildanên Kurdan de bi Meyra evîndara xwe re diaxive digel çend pirtûk û kasetên Kurdî *Mem û Zîna* Xanî wek diyarî dide Meyrê û li ser vê, di romanê de di navbera çîroka jiyana Têmûr û Meyrê û Mem û Zînê de analojiyekê tê çêkirin. Loma jî Meyrê piştî xwendina *Mem û Zînê* xwe dike şûna Zînê û Têmûr jî dike şûna Mem. Dema Kemalê xizmê wê dixwaze pê re bizewice û di mala wan de bi bavê wê re kişikê dilîze di bin karîgeriya dîmeneke *Mem û Zînê* de dixwaze di şûna Kemal de herwekî Mem Têmûr bibîne. Ji bilî vê dema bavê wê ji ber ciyawaziya eşîret û qebîleyan naxwaze keça xwe bide Têmûr û dil dike wê bide Kemal, Meyrê gotinên Xanî yên derbarê dubendiya qebîle û taîfeyên Kurmancan de bi bir tîne (2015: 43-51). Nivîskar bi vê analojiyê dixwaze nîşan bide ku hizrên *Mem û Zînê* di roja îro de jî zindî ne û wek berhemeke kanonîk karîgeriya wê berdeham e.

Mirov dikare bibêje ku romana *Mîrnameyê* ya Jan Dost, ku li dor jiyana Xanî hatiye nivîsîn, hemû şopên kanonkirina Xanî di xwe de dihevine. Nivîskar li ser zimanê vegêrên cuda cuda derbarê Xanî de agahî dide û bi rêya her vegêrek taybetmendiyê Xanî û beşek ji çîroka wî vedigêre. Di nav van vegêran de Emerê Xiznedar û Dengbêj Dostoyê Ormewî çavkaniya hizrên neteweyî yên Xanî destnîşan dikin. Emerê ku di dema wêrankirina Bedlîsê de xiznedarê mîrektiya Bedlîsê ye û şahidekî zindî yê vê rûdanê ye, piştî demekê dibe mamostayê Xanî û digel hînkirina Quranê û zimanê Farisî jê re behsa çîrok û serpehatiyên Kurdan, bindestî û bêtifaqiya wan dike û *Şerefnameyê* pê dide xwendin (2008: 37). Çawa ku Emerê Xiznedar wêneyê serdestiya Osmanîyan di hişê Xanî de bi cih dike Dengbêj Dostoyê Ormewî jî Xanî li hember dijminkariya Sefewîyan hişyar dike. Lewra Dosto digel çîroka trajîk a malbata xwe gelek caran beyta *Dimdimê* jê re distrê û wî bi vê trajediyê dihesîne. Xanî jî di zemîneke weha de dibe xwedî hizrên Kurdayetiyê û digel Dosto derheqê avakirina dewleta Kurdî de diaxive (2008: 95). Her di vê çarçoveyê de nivîskar Xaniyekî weha nîşanî me dide ku di dema kemala xwe de jî hertim rûbirûyê dewleta Osmanî dibe û li dijî wan diaxive. Loma jî li ser zimanê Mîrza Sebrî diyar dike ku Xanî di xutbeyên xwe de ji xelîfeyê Îslamê re dua nekiriye û di şûna Muslumanan de xîtabî Kurmancan kiriye. Ji ber vê, paşayê Wanê bi rêya mîrê Bazîdê gef lê dixwe û hişyariyê tund didiyê (2008: 84-5).

Jan Dost, di romanê de li hember gotara Îslamî ya dewletên serdest Xanî dike nûnerê gotara neteweyî û bi rêya çendîn karakteran gotara wî ya neteweyî bihêz dike. Bi vê mebestê weha nişan dide ku Xanî xwestiye li hember paytexta dewleta Osmanî Bazîdê bike navendeke cazîbeyê. Ji ber vê di romanê de Xanî ji mîrên Bazîdê dixwaze ku qeyseriyeke seh hafan di nav bajêr de ava bikin, xettat û mustensixan lê kom bikin û bajêr bikin navenda feqî û xwendekarên Kurdan (2008: 216) da ku pêwîstî bi çûna paytexta dewleta Osmanî nemîne. Nivîskar bi serpêhatiya Recebê Terzî hizra cazîbeyê Stenbolê serûbin dike û di dawiyê de Receb poşman dibe ku guhdariya şîretên Xanî nekiriye û çûye Stenbolê. Lewra berevajî pêşbiniyên wî Receb li vir her tê xapandin û piştî ku dibe sipahî û diçe şerê kafiran bi çavê serê xwe dibîne ku Sultan û paşayên Osmanî ji ber leşkerên kafiran direvin û îdiayên wan ên cîhadê vir û derew in. Ji ber vê dema ji şer rizgar dibe vedigere welatê xwe û ji Xanî re behsa serpêhatiya xwe dike. Xanî jî ceserata mîrên gawiran teqdîr dike û hêvî dike ku ev cesaret rojekê li cem mîrên Kurdan jî peyda bibe (2008: 98-110). Bi vî awayî nivîskar bi vegêrana Recebê Terzî dijayetiya romê û gotara wan a Îslamî dike û di şûna wê de Kurdayetiyê derdixe pêş.

Jan Dost di *Mîrnameyê* de Xanî li hember gotara Îslamî ya tund a civakî, bi gotareke mirovperwer derdixe pêş ku gelek nêzikî gotara sekuler a modern e. Ji ber vê çendê Xanî di şûna kesayetên dîndar ên tund ên mîna Şêx Seyfeddînê Cubbeşin de hevaltiya Teymûrê Fasiq, Hekîmê Fille û Şemsoyê Qewwal ê êzîdî dike. Loma jî di dema nexweşiya xwe de di şûna nivîştên Şêx Seyfeddîn de terciha dermanên Hekîmê Fille yê Ermenî dike û tu qîmetê nade wî. Herweha digel ku piraniya Muslumanan tinazên xwe bi Êzîdiyan dikin Xanî dostaniya Şemsoyê Qewwal dike û hemû baweriyên wek rêyên cuda yên xwegihandina Xwedê dizane (2008: 188). Nivîskar ji bo bihêzkirina wêneyê Xaniyekî liberal û mirovperwer, diyar dike ku Xanî ji bilî mizgeftan; Lalişê, dêrên Xiristiyanan, keniştên Cihûyan heta pûtخانه û atêşgedeyan jî wek malên Xwedê dizane (2008: 144). Loma jî Xanî, dostaniya kesên marjînal ên mîna Teymûrê Fasiq dike, şeraba wî tevî hibra xwe dike û bi vê hibrê *Mem û Zîna* xwe dinivîse (2008: 23-25). Bêguman nivîskar bi van taybetiyan wêneyê Xaniyekî weha berçav dike ku nûnertiya neteweperweriya nimûneyî ya roja îro dike û gelek nêzikî têgihîştina sekuler a hevçerx e.

Jan Dost, di çêkirina wêneyê Xanî de gelek caran bi argumentên modern berê xwe dide Xanî û di çarçoveya karakterîzasyona wî de dîrokê jî bi çavê netewetiya modern şîrove dike. Bo nimûne em di vegêrana Xalidê Çolaq de rastî mînakeke weha tên. Nivîskar li ser zimanê Xalid derbarê şerê Rewanê yê Osmanî û Sefewiyan de diyar dike ku di vî şerî de her serokeşîrek di beramberî pereyan de di nav artêşekî de beşdarî şer dibin û di meydana şer de dema Xalid bi satora destê xwe yekî dîkuje, birayê wî kesî jî bi Kurdiya Soranî hawar dike û ew jî destê Xalid jê

dike. Li hember vê, Xalid û hevalê xwe yê diyarbekirî jî wî kesî dikuujin (2008: 119-120). Xalid, piştî çend salan dema vê bîranîna xwe ji Xanî re dibêje, nivîskar li ser zimanê Xanî Xalid wek “birakuj” îlan dike (2008: 123), vê peyva serdema modern nîsbetî Xanî dike û wî bi têgihîştineke îroyîn dide axivandin.

Di *Mîrnameyê* de dijberiya mîran di karakterîzasyona Xanî de xala herî berçav e, jixwe roman jî li ser vê nakokiyê hatiye avakirin. Herçend Xanî di dîbaceya *Mem û Zînê* de bi awayekî nazikane lome li mîrê serdema xwe kiribe jî dijberiya mîran a Xanî bêtir ji aliyê vekolerên çeprew ve hatiye dahênan û Jan Dost jî di çarçoveya vê şîroveyê de li ser zimanê çendîn vegêrên romanê bêtir behsa vê dijberiyê dike. Mele Salihê Cizîrê yê hevaldersê Xanî, diyar dike ku Xanî hîn di serdema feqîtiya xwe de dijberiya mîran kiriye û dema bihîstiyê ku Melayê Cizîrî li ser mîrên Cizîrê helbest nivîsîne ji Mela xeyîdiye û mehekê neçûye serdana gora wî. Di şûna wî de çûye ser gora Mem û Zînê û wan jî mexdûrê mîrekî zalim zaniye. Herweha li gor vegêrana Mele Salih jî ji ber ku Mîr Evdilfetah bi rêya rişwetdana Paşayê Wanê dibe mîr Xanî mîrîtiya wî rewa nabîne û diyar dike: “Mîrê ku rom wî bike mîr ne mîr e lê kole ye. Bendeyê paşayê Wanê ye ew. Xulam e xulam! Na welleh xulamê xulaman e!” Di romanê de Xanî ji bo protestokirina vê rewşê nameyekê ji mîr re dinivîse û tevî ku dizane nameya wî bêşûd e jî ji bo bicihanîna berpirsiyariya xwe dibêje: “Ew hakim e erê, lê ez ji alim im, ez dengê vî xelqî me ku mîr nebihîse wê bibe fir’ewnekî nû” (2008: 155). Ev helwesta wî ya li hember desthilata mîran û doza wî ya nûnertiya xelkê di rastiyê de dahênanekê nivîskar bixwe ye ku bi van gotinan nivîskar berpirsiyariya ronakbîrekî modern dide ser milê Xanî û “Xaniyekî serdemî” diafirîne.

Di romanê de mîrê Bazîdê wek darûdesteyê padîşah û paşayên romê tê nîşandan, loma jî li ser hişyariya Paşayê Wanê mîr çend zilamên xwe dişîne cem Xanî û gef lê dixwe. Jixwe biryara jehrîkirina Xanî jî her di vê çarçoveyê de tê dayîn û weha tê nîşandan ku Xanî ji ber vê helwesta xwe ya “neteweyî” tê kuştin. Li gor vegêrana Mele Ismaîl, Xanî, mîrên bêferaset çavkaniya hemû derdeseriyên Kurdan dizane û wan bi civandina mal û zêran, zordestî û şehwetperestiyê tawanbar dike (2008: 120). Ji ber vê jî li xwe danayne ku biçê dîwana mîr û nameya xwe bi rêya Mele Ismaîl jê re dişîne. Romannûs ji bo peyitandina vê hizra Xanî diyar dike ku roja mirina Xanî mîr tenezûl nake biçê ser gora wî û berê xwe dide nêçîrê.

Jan Dost di seranserî romana xwe de hizrên Xanî yên di *Mem û Zînê* de wek şoreşeke hejîner dişayesîne ku ev hizr hem melayên Serhedan, hem mîran hem jî desthilata Osmanî aciz dikin (2008: 218) û di dawiyê de ev zext dibin sedema jinavbirina wî. Bi vî awayî nivîskar Xanî li hember dijminên navxweyî û derekî yên netewetiyê wek “pêşeng û hişyarkerê yekem ê neteweyî” derdixe pêş û hêz dide desthilata wî ya kanonîk.

Hesenê Metê ji mîna Jan Dost di romana xwe ya *Tofanê* de Ehmedê Xanî wek bavê kanona neteweyî vedijîne û bi rêya Bekoyê Ewanê karakterê xirabî û gelaciyê yê *Mem û Zînê*, serokê rêxistineke Kurdî dike armanc û wek dadwerê netewetîya Kurdî giliya wî û hevalên wî bi Xanî dike. Di destpêka romanê de Xanî ji aliyê dengêkî xeybî ve weha tê nasandin:

“Ev zat... zatê ku ev reben û gelekên mîna eviya sermest kiriye, Ahmedê Xanî ye. Dibe ku ne di wê demê de lê îro hezretî Ahmedê Xanî dibêjinê. Yekem kurd û kurmanc e ku bi Xwedê re bi zimanê xwe peyiviye. Û li van derina xelk berê xwe didin evî ezîzî û xwarî erdê dibin” (Metê, 2013: 8).

Nivîskar bi van gotinan Xanî wek ezîzekî neteweyî berçav dike û di nav civaka Kurdewarî de cihê wî yê bilind bi xurtî destnîşan dike. Her di çarçoveya vê hewayê mîstîk de vegêr di romanê de ji ber xewnekê diçe Bazîdê û serdana gora “hezretî Ahmedê Xanî” dike. Li vir Sofî Merwan mazûbantiya wî dike û ew jî li gor meşreba xwe behsa kerametên “cenabê Ahmedê Xanî” dike. Li gor wî di navbera Xwedê û Ahmedê Xanî de tenê perdeyê tenik heye, lewra kerûbiyek hatiye, ew biriye erşê ala û li ber koşka Xwedê daniye. Loma jî bi gotina wî Xwedê pir ji cenabê wî hez kiriye. Vegêr tevî van gotinên dîndarane yên Sofî Merwan, ji ber Kurdayetî û Kurmancîperweriya wî ji Xanî hez dike û gora wî wek “kabeya kurmanciyê” bi nav dike (2013: 12). Ev jî nîşan dide ku vegêr ji ber hestên neteweyî serdana gora Xanî kiriye û gora wî wek navendeke Kurdayetiyê pejirandiye.

Vegêrê romana Hesenê Metê, li ser gorê di xwe de diçe û di xewna xwe de ji ruhê Xanî lava dike ku razeke xwe nîşanî wî bide. Di wê kêliyê de gor dilive û Xanî wek nûrekî ji gorê radibe (2013: 22). Diyar e, duaya wî tê pejirandin û piştî ku gora Xanî dibe wek berê, ji jêr ve Beko tê ser gorê û ji Xanî re behsa rewşa Cizîra Botan û Kurdan dike. Lewra li gor duayeke Xanî dê Beko her sê sed û sê salan carekê rabe û derbarê rewşa Kurdan de wî agahdar bike. Ev îmaj di asta herî bilind de kanonkirina Xanî ye ku piştî mirina xwe jî rewşa Kurdan dişopîne û dixwaze ji pêşhatên derbarê Kurdan de agahdar be. Bi vî awayî Hesenê Metê, Xanî wek dadwer û kesayetêkî pîroz ê Kurdayetiyê nîşan dide û ji bo diyardeyê siyasî ya roja îro wî vedijîne û dike pîvana nîrxê neteweyî.

6. ŞÊWEYÊ KANONKIRINA MEM Û ZÎNA XANÎ DI BERHEMÊN HIZRÎ Û AKADEMÎK DE

Akademî û berhemên hizrî jî yek ji warên diyarkirina kanonê ye û gelek vekoler û akademîsyenên Kurd di bihêzkirina desthilata kanonîk a Xanî de beşdarî dikin û rengêkî zanistiyane û îdeolojîk didin vê rewşê. Îzedîn Mistefa Resûl wek

profesorekî ziman û edebiyata Kurdî îdia dike ku Xanî ne ji ber xewneke şairane, belkî bi têgihîştineke “zanistî” li kêşeya neteweyî ya Kurd nihêrtiye û di *Mem û Zînê* de behsa dagirkeriya Osmanî û Îranê kiriye (2007: 95). Ji bilî vê Resûl wek arasteya serdema xwe ji pêşiyên xwe cudatir di çarçoveya netewetiyeke çeprew de *Mem û Zînê* şîrove dike û bi çemkên marksîzmê hêz dide desthilata kanonîk a Xanî. Bi dîtina wî Xanî “hertim bi awayekî aşkera piştgirî li çîna xizan û çewisandî kiriye, bi zanîn alîgiriya kedkaran kiriye û ji helbestvanên din jî xwestiye ku bibin parêzvanê xizanan û xwe ji serayên mîran dûr bigirin” (Resûl, 2007: 126). Ji ber vê Resûl dema behsa girtina Mem dike ji aliyê Mîr ve; Mem, Tacdîn û her du birayên Tacdîn wek kesayetên birûmet û dilpak ên eniya şoreşgêr, Mîr û Bekir jî wek kesayetên hîlekar û xapîner nîşan dide (2007: 101). Faiq Bulut jî li ser şopa Resûl rasterast diyar dike ku Xanî heta niha bi nêrîneke rastgirane hatiye nirxandin, lê pêwîstî bi wê yekê heye ku ji riwangeha çepgirane ve jî bê şîrovekirin (1995: 29). Di vê çarçoveyê de hevaltiya Mem û Tacdîn li hember girêdanên eşîrî û merivatiyê wek biratiya çînî şîrove dike (1995: 103) û li ser şopa Resûl di zemîna netewetiya çeprew de *Mem û Zînê* şîrove dike.

Ferhad Şakelî wek kesayetekî akademîk dema behsa Xanî dike wî wek “yekem helbestvan û bîrmendê Kurd dibîne ku bîngeha netewetiya Kurdî daniye û banga têkoşîna damezirandina dewleteke neteweyî ya Kurdî kiriye” (1996: 8-9). Herweha ji bo Xanî wek kesayetekî modern nîşan bide di ravekirina sedema nivîsîna *Mem û Zînê* de diyar dike ku Xanî “ji bo ku ji aliyê edebî ve gelê xwe derxe asta gelên din û nîşan bide ku ew jî dikarin berhemên edebî û rasyonel berhem binin” (1996: 55-56) *Mem û Zînê* nivîsiye. Diyar e, herwekî peyva “zanistî” ya Resûl, Şakelî jî bi peyva “rasyoneliyê” dixwaze kirasekî modern ê akademîk li *Mem û Zînê* bike û wê bi delîlên akademîk bihêz bike. Şakelî îdia dike ku Xanî bi *Mem û Zînê* diyar kiriye ku “her neteweyek xwedan mafê damezirandina dewleteke neteweyî ya serbixwe ye û ev fikra ku Xanî di sedsala 17an de diyar kiriye, di serê sedsala 20î de xwe wek mafê diyarkirina çarenûsê nîşan daye” (1996: 83). Bi vî awayî Şakelî dixwaze di nav kanona cîhanê de jî cihekî ji Xanî re çê bike û wî wek pêşengê netewetiye nîşan bide.

Amir Hassanpour di sedsala 17an de hizra netewe û netewetiye anakronîk dibîne jî îdia dike ku ji ber mercên taybet ên Kurdistanê di vê serdemê de netewetî li Kurdistanê bi pêş ketiye û ji Tirk, Fars û Ereban cîyawaztir hizra netewetiya Kurdî cara pêşî ji aliyê Ehmedê Xanî ve di sala 1693-1694an de bi nivîsîna *Mem û Zînê* dest pê kiriye (2005: 128). Loma jî dema peyva “bîd’et”ê şîrove dike weha dide nîşandan ku Xanî bi vê peyvê xwestiye bal bikêşe ser naverok û peyama *Mem û Zînê* ya neteweyî. Ji ber vê têgihîştinê Hassanpour jî wek pêşiyên xwe kesayetên *Mem û Zînê* wek remzên netewetiye şîrove dike û diyar dike ku her du kesayetên

sereke yên vê berhemê bi awayekî aşkera axa Kurdistanê temsîl dikin ku di navbera Osmanî û Îraniyan de hatiye parvekirin û Beko jî nûnertiya bêtifaqiya mîrên Kurd dike (2008: 172).

H. Mem di nav van vekolera de bi şîroveyan xwe yên bêserûber ji her kesî zêdetir Xanî wek bavê kanona neteweyî derdixe pêş. Navborî bi çendîn pirtûkên xwe ji vekolînê zêdetir rêbaza berhemên vêkxistî (fiktîf) peyrew dike û bi şîroveyan batîni Xanî dike rêberekî neteweyî û *Mem û Zînê* jî dike çavkaniya razên neteweya Kurd. H. Mem di destpêka pirtûka xwe ya *Xanîden Platonê İki Demet Çiçekê* de diyar dike ku li ser fermana Xanî çûye hizûra Danyalê zanyar ê pîr û piştî gotûbêja li ser nasnameya Kurdan, Danyal jê re gotiye ku “Xanî hemû razên min hîn bû û bi sêhreke nû di *Mem û Zînê* de şîfre kir û danî ber serên we mirovên razayî.” Paşê Danyal ji nivîskar dixwaze “bi hev re sandoqa sêsedsalî ya “Xanî Baba” vekin û yek bi yek şîfreyên wê verêsinin” (1998: 11,13).

Ji vir şûn de nivîskar yek bi yek “şîfreyên *Mem û Zînê*” ji me re rave dike. Bi raya wî, Xanî wek Mûsa pêxember xwestiye bibe rizgarkerê milletê xwe û ji bo nişandana vê jî di navbera wî û Mûsa pêxember de hin girêdanan çê dike. Li gor wî, çawa ku dijminê Mûsa firewnên Misirê û hin dîlnexwazên Îsraîlî bûn, dijminê Xanî jî axa, beg, mîr û sultanên biyanî ne (1998: 18) herweha deh kesayetên *Mem û Zînê* û deh kîteyan ristên *Mem û Zînê* jî, amaje bi deh fermanên Mûsa dikin û *Mem û Zîn* bixwe Tewrata Kurdan e (1998: 23-29). Ji bilî vê, navborî navê Xanî û kesayetên *Mem û Zînê* jî wek sembolên neteweyî şîrove dike. Bi raya wî, navê Xanî amaje bi wê yekê dike ku Ehmedê Xanî xwestiye hemû Kurdan di yek “xanî”yî de bicivîne ku ew jî yekîtiya neteweyî ye (1998: 19). Li gor wî, Xanî bi kesayeta Mem amaje bi Kurdan û bi kesayeta Zînê jî amaje bi azadiyê kiriye û *Mem û Zîn* wek berhem Tewrata Kurdan, Destana Dehan û Manifestoya Rizgariyê ye (2009: 18). Kesayetên din ên *Mem û Zînê* jî weha sembolize dike: Tacdîn: otorîteya hêviyê, Arif: saziyên neteweperwer, Çeko: hêza leşkerî, Heyzebûn: saziya rewşenbîran û Beko jî: kontrolkeran temsîl dike (2009: 23). Bi vî awayî ji Mem û Zînê wateya “azadiya Kurdan” û ji Tacdîn û Stiyê jî wateya “desthilata hiqûqdar” derdixîne (2009: 25). Bi raya wî Xanî bi heman sembolîzmê dijminên Kurdan jî destnişan kiriye, lewra bi tîpa “b”yê ya peyva “bed”ê ameje bi “began” û bi tîpa “d”yê ya vê peyvê jî behsa “dewlet”ên dagirker ên Kurdistanê kiriye (2009: 30). Piştî van şîroveyan H. Mem digihîje vê encamê ku Xanî bi awayekî aşkera “teza netewe dewletê” kemilandiye û vê dewlet jî wek “dewleteke hiqûqî ya azadîxwaz” yan jî wek “dewleta hiqûqî ya demokratîk” pêname kiriye (2009: 77).

Kamîran Mihemed Nebî di teza xwe ya doktorayê de bi heman rê û rêbaza pêşiyên xwe kanonbûna Xanî piştrast dike. Li gor wî, Xanî di *Mem û Zînê* de di kesayetiya Mem de behsa gelê Kurd ê bindest û di kesayeta Zînê de jî behsa Kurdistanê

dike (2005: 117). Ji ber vê bi dîtina wî, ne tenê dibaceya *Mem û Zînê*, divê tevahiya berhemê bi nêrineke siyasî bê şîrovekirin, ji ber ku Xanî bi vê simbolîzmê bin-geha hizra dewleta neteweyî daniye û sînoren berteng ên navçegerî, hozperestî û dînî şikandiyê (2005: 125-126). Navborî ji bo selmandina vê hizra xwe diyar dike ku Xanî çanda Kurdên Êzîdî ji ya Erebên Musلمان baştir û hêjatir dîtiye û bi sînoren dînî ve girêdayî nemaye (2005: 140). Herî dawî, Nebî, di çarçoveya hizrên ronakbîrên çeprew de rengêkî sosyalîstî jî dide Xanî û diyar dike ku Xanî di navbera xebata neteweyî û çînî de girêdaneke bihêz çê kiriye û berî sosyalîzmê û Şoreşa Oktobirê behsa vê diyardeyê kiriye (2005: 117). Bi vî awayî Nebî hem di çarçoveya netewetiyê de, hem jî di çarçoveya hizra sosyalîstî de payeya pêşengiyê dide Xanî û hêza wî ya kanonîk di her du waran de jî dupat dike.

Bêguman yek ji taybetmendiya berhemên kanonîk jî pejirandina wê ye ji aliyê çîn û komên ciyawaz ên neteweyê ve (Belge, 2009: 84-85). Loma jî digel ciyawaziya xwe ya dînî, em dibînin *Mem û Zîn* ji aliyê ronakbîrên Kurdên Êzîdî ve jî wek berhema sereke ya kanona neteweyî tê destnîşankirin. Hecî Cefer wek vekolerekî Êzîdî, bi armanca nîşandana karîgeriya Êzîdîtiyê li ser *Mem û Zînê* diyar dike ku Xanî hêmanên roj-agir-ronahî, ezazîl, biratiya axretê, çil rojî, duaçî, vexwarin, tewq, derazîk û çendîn remzên din ji Êzîdîtiyê wergirtiye. Navborî ji bo ku Xanî li bîr û baweriyên Êzîdîtiyê biguncîne yan jî bi rêya Xanî Êzîdîyan wek beşeke danebîrî ya neteweya Kurd nîşan bide diyar dike ku “baweriyên dînî yên Êzîdîtiyê di nav damarên Xanî de hebûye” û Xanî bi vê helwesta xwe xwestiyê “yekîtiya neteweyî û derûnê Kurdan biparêze” (2009: 109).

Rêsan Hesên jî li ser vê hizra Hecî Cefer digel van hêmanên jorîn wek nîşaneyên karîgeriya Êzîdîtiyê li ser *Mem û Zînê* amaje bi hin hêmanên din jî dike. Bi dîtina wî Xanî hêmanên mîna yekîtiya Xwedê, Xidir pêxember, tezerwan (tawus), durr, def û şîbab (zirne), ax-av-ba-agir, qewal, lewh mehfuze, fuqra, sema, şêx-pîr-mirîd, hilûl, berat, çîlexane, zimzim, zebun, bixur, koçek, meftûl, cindî-derwêş-feqîr, sersal, qub û tembûrê jî ji Êzîdîtiyê wergirtiye. Rêsan Hesên di encama vekolîna xwe de digihîje vê qenaetê ku: “ji bo Xanî nêzîktirîn dîn û bîr û bawerî, bîr û bawerên Êzîdîyan bûye, Xanî berztirîn hêma û çevengên Êzîdîtiyê di *Mem û Zînê* de bi kar anîye û roleke mezin daye baweriyên Êzîdîyan” (2004: 94). Ev gotin nîşaneyên wê yekê ye ku *Mem û Zîn* Xanî wek berhemeke kanonîk a pîralî jî aliyê komên ciyawaz ên neteweya Kurd ve bi hestên aîdîyetê hatiye xwendin û wek berhemeke kanonîk hatiye bihêzkirin.

Diyar e, vekoler û akademîsyenên Kurd bi van nêrîn û boçûnên xwe Xanî wek pêşengê netewetiyê Kurdî û *Mem û Zînê* jî wek yekem berhema kanonîk a edebiyata Kurdî destnîşan dikin. Herçend ev wek rastiyeke aşkera li ber çavan be jî netewetiyê Xanî di riwangeha teorîyên ciyawaz ên netewetiyê de dikare bê nîqaşkirin. Nete-

weperwer, ronakbîr û kesayetên pêgîr ên netewetiyê di çarçoveya teoriya pêşînegar (primordialist) de li diyardeya netewe û netewetiyê dinêrin û bi dîtina wan netewe û netewetî ji mêj ve hene û hemû dîrokê bi çavekî neteweyî şîrove dikin ku her serdem di çarçoveyê ciyawaz de reng û rûyê netewetiyê nîşan dide. Bêguman herwek neteweperwerên din neteweperwerên Kurd jî di çarçoveya vê teoriyê de li netewetiyê dinêrin û gelek asayî ye ku Ehmedê Xanî wek kesayetekî neteweperwer destnîşan bikin. Lê li hember vê boçûnê, hin vekoler û akademîsyenên Kurd û biyanî yên mîna Abas Valî (2013: 85-86), Cefer Elî (2013: 136-137), Martin van Bruinessen (2008: 152-158) û Remezhan Alan (Alan, 2013: 22-27) jî di çarçoveya teoriya modernîst de vê meseleyê dinirxînin û bi çavekî gumanawî li hizra neteweperweriya Xanî dinêrin. Bi dîtina van kesayetên wateya neteweperweriyê ji aliyê neteweperwerên Kurd ve bo Xanî hatiye dayîn û herwek teorîsyenên modernîst netewetiyê bi pêvajoyên moderniyê ve girê didin.

Bi dîtina me ji bo nirxandina netewetiyê bi giştî û *Mem û Zîna* Xanî bi taybetî, teoriya netewetiyê ya herî guncaw teoriya etno-sembolîst e ku di navbera teoriya pêşînegar û modernîst de wateyê maqûltir dide netewe û netewetiyê. Lewra etno-sembolîst herwekî modernîstan qebûl dikin ku netewetî di pêvajoya moderniyê de peyda bûye, lê çêbûna nasnameya neteweyan vedigerînin serdemên kevintir û weha diyar dikin ku berî netewetiyê serdemeke etnîk heye û di wê serdemê de jî hişmendiyê etnîk heye ku gelek dişibe netewetiyê. Herçend ciyawaziya navbera etnîsîzmê û netewetiyê mijareke aloz be jî pêvajoyên moderniyê xalên ciyaker in di navbera wan de û wan wek du serdemên dîrokî yên cuda ji hev vediqetînin. Loma jî bi raya me, Xanî di kanona neteweyî ya Kurdî de damezirînerê hişmendiya etnîk e û bi van boçûnên xwe ji bo şaş-xwendin û şîroveyên netewetiyê modern argumentên gelek bihêz pêşkêş kiriye.

Wê demê ew hokarên ku ji aliyê neteweperwerên Kurd ve ji bo peydabûna netewetiyê Xanî tîr destnîşankirin divê mirov wan wek sedemên hişyariya nasnameya etnîk binirxîne. Ji ber vê, li dijî neteweperwerên pêşînegar ên Kurd em dikarin bibêjin ku piştî cenga Çaldîranê (1514) bi parçebûna Kurdistanê di navbera Osmanî û Safewîyan de zemîna hişyariya etnîk a Kurdî peyda dibe, ne ku di wateya modern de hizra neteweyî ya Kurdî peyda dibe. Bi dîtina me, gotinên Antony D. Smith ji bo ronkirina vê mijarê girîng in, lewra navborî wek teorîsyenekî etno-sembolîst di mînakê Ermen, Kurd, Yahûdî, Çekî û Siwêdîyan de diyar dibe ku etnîsîteyên sînorî ji ber cihê xwe yê jeopolîtîk, stratejîk yan jî aborî di nav du hêzên mezin de dimînin, gelek caran welatê wan dibe qada mîlmilane û cengên dijwar ên berdewam û ev rewş li wan deveran dibe sedema peydabûna hişmendiya etnîk. Bi dîtina Smith, komên etnîk ên ku di nav pêkdadanên hêzên mezin de dimînin hişmendiya wan a etnîk bihêz dibe, li dor van şer û pevçûnan gelek hêma

û destanên qehremaniyê tomar dikin û ev di serdema modern de dibin çavkaniya şewekarî, helbest û dîroka neteweyî (2002: 120). Bi van ronkirinan zemîneke teorîk ji bo vê mijarê çê dibe û di çarçoveya teoriya etno sembolîst de mirov dikare bi hêsanî bibêje ku Xanî nûnerê hişyariya etnîk e di edebiyata Kurdî de, lê di serdema modern de ji aliyê helbestvan û ronakbîrên Kurd ve wek figurekî neteweyî hatiye şîrovekirin û wek bavê kanona neteweyî hatiye destnîşankirin. Ji ber vê wek pêşengekî neteweyî destnîşankirina Xanî û wek yekem pirtûka kanona neteweyî destnîşankirina *Mem û Zînê* dahênaneke netewetîya modern be jî rewşa wî ya kanonîk êdî rastiyeke aşkera ye.

7. ENCAM

1. Mîna hemû neteweyên din di nav Kurdan de jî piştî belavbûna hizra netewetîyê ronakbîrên Kurd hewla danîna kanoneke neteweyî didin da ku bikarin bi rêya hin berhemên edebî yên destnîşankirî hebûn û berdwamiya neteweya Kurd berçav bikin.

2. Destnîşankirina kanonê diyardeyeke piralî ye û di encama çendîn pêşhatên çandî, edebî, civakî û siyasî de derdikeve holê. Her di vê çarçoveyê de destnîşankirina *Mem û Zîna* Xanî jî wek berhema sereke ya kanona neteweyî di pêvajoya modernkirin û neteweyîkirina civaka Kurdî de bi beşdariya çend hokarên ciyawaz tê pêkanîn.

3. Cara pêşî Hacî Qadirê Koyî di helbesta xwe ya “Zemane...”yê de bingeha kanona neteweyî datîne û *Mem û Zîna* Xanî wek berhema sereke ya kanona neteweyî destnîşan dike. Digel vê yekê di sîstematîzekirina kanona neteweyî de cihekî diyar ê malbata Bedirxanî heye, lewra di yekem rojnameya Kurdî *Kurdistanê* de Mîqdad Mîthed Bedirxan bal dikêşe ser “wateyên nihênî” yên *Mem û Zînê*. Ev hizir paşê ji aliyê M. Salih Bedirxan ve di *Rojî Kurdê* de tê teyîdkirin û herî dawî di *Hawarê* de ji aliyê Celadet Bedirxan ve Xanî wek “pêxemberê milî” û *Mem û Zîna* wî jî wek “pirtûka pîroz a kurdayetiyê” tê destnîşankirin.

4. Ne tenê kovar û rojnameyên Kurdî, weşangerên *Mem û Zînê*, nivîskarên dîrokên edebiyatê û antolojiyên Kurdî jî di kanonkirina berhema Xanî de beşdarî dikin û li ser nerîta pêşiyên xwe hêz didin vê diyardeyê.

5. Diyardeya kanonkirina *Mem û Zînê* bi awayekî herî berbiçav di berhemên edebî de tê dîtîn, lewra ji Hacî û bi şûn de di gelek berhemên edebî de Xanî wek pêşengê hizra neteweyî û *Mem û Zîna* wî wek pirtûka pîroz a Kurdayetiyê tê destnîşankirin.

6. Hizrên Xanî û pêgeha wî ya kanonîk ne tenê di çavkaniyên navborî de, di berhemên hizrî û akademîk de jî tîr rojevê. Vekoler û akademîsyenên netewe-

perwer li ser rêçika teoriya pêşînegê herçend ji aliyê zanistî ve hewla bihêzkirina kanonbûna Xanî û berhema wî bidin jî teorîsyenên modernîst gumanê dixin ser hizrên neteweperwer ên Xanî. Bi raya me di navbera van her du boçûnên dijber de li ser rêçika teoriya etno sembolîst divê Xanî wek nûnerê hişyariya etnîk bê nîrxandin û şîrovekirina Xanî jî di çarçoveya hizra neteweyî de wek dahênaneke modern bê pejirandin.

8. ÇAVKANÎ

- Alan, R. (2013). *Bendname* (Çapa Duyem). İstanbul: Weşanên Peywend.
- Alî Bedir-Xan, C. (2012). Gazinda Xencera Min. *Hawar* (179-180). Stenbol: Belkî.
- Alî Bedir-Xan, K. (2012). Xanî. *Hawar* (26). Stenbol: Belkî.
- Arî, A. (?) *Bakûrê Helbestê*. Duhok: Weşanên Êkîtiya Nivîserên Kurd.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek*. A. Tekin (Wer.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atakay, K. (2004) Kanon Huzursuzluğu. *Kitaplık*. 68, 70-77.
- Azîzan, H. (2012). Klasîkên Me. *Hawar* (558-565). Stenbol: Belkî.
- Balî, A. (1992). *Antolojiya Helbestvanên Kurd* (Çapa Yekem). İstanbul: Pelê Sor Yayınları.
- Bedirxan, M. S. (2013). Berî Şîrê Qelem. Koma Xebatên Kurdolojiyê (Amadekar), *Rojî Kurd* (189-194). İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Belge, M. (2009). Tûrkiyede Kanon. *Sanat ve Edebiyat Yazıları* (Çapa Yekem) (81-93). İstanbul: İletişim.
- Bloom, H. (2014). *Batı Kanonu Çağların Ekolleri ve Kitapları* (Çapa Yekem) Ç. P. Mull (Wer.). İstanbul: İthaki.
- Bruinessen, M. (2008). Mem û Zîna Ehmedê Xanî û Rola Wê ya di Pêkhatina Hişyarbûna Neteweyî ya Kurd de. *Sempozyuma Ehmedê Xanî ya Navneteweyî* (Çapa Yekem) (149-159). Diyarbekir: Gün Matbaacılık.
- Bozarslan, M. E. (2005). Destpêk. *Mem û Zîn* (Çapa Diduyan) (7-112). Stenbol: Weşanên Deng.
- Bulut, F. (1995). *Ehmedê Xanî'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*, İstanbul: Berfin Yayınları.
- Casanova, P. (2010). *Dünya Edebiyat Cumhuriyeti* (Çapa Yekem) S. Özen & F. Deniztekin (Wer.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ce'fer, H. (2009). Êzdiyatî di Mem û Zîna Xanî da. *Çend Vekolîn li dor Mem û Zîna Xanî* (r. 85-109). Hewlêr: Aras.
- Cemîl Paşa, Q. (2007). *Doza Kurdistan* (Çapa Sêyem) O. Dewran (Wer.). Diyarbekir: Weşanên Bîr.

- Cigerxwîn (1992). *Dîwana Yekan – Sewra Azadî*. İstanbul: Weşanxana Deng.
- Cigerxwîn (2000). *Hêvî – Aşitî* (Çapa Duyemîn). Stenbol: Weşanên Deng.
- Cihanî, P. (1367). Dewsa Pêşgotinê. *Mem û Zîn* (Çapa Yekê) P. Cihanî (Amadekar). Nawenda Weşanên Ferheng û Edeba Kurdî İntişaratê Selahedîn Eyubî.
- Demiralp, O. (2007-2008). Kanun Benim!. *Pasaj*. 6, 19-23.
- Dost, J. (2008). *Mîrname*. İstanbul: Avesta.
- Elî, C. (2013) *Nasyonalîzm û Nasyonalîzmî Kurdî* (Çapî Duwem). Hewlêr: Endêşe bo Çap û Billawkirdnewe.
- Gasratyan, M. A. (2010). Yeni Paylaşımından Sonra Kürdistan (1918-1945). M. S. Lazarev & Ş.X. Mihoyan (Eds.), İ. Kale (Wer.), *Kürdistan Tarihi* (203-264). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Gerdenzerî, E. (2015). *Fincana Ferfûri*. Diyarbakır: Lis.
- Goran, E. (1389). *Dîwanî Goran* (Çapî Çwarem). Tehran: Billawkirawey Panîz.
- Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985* (Çapa Yekem) İ. Bingöl & C. Gündoğan (Wer.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Hejar (1391). *Bo Kurdistan* (Çapa Heştem). Sine: Pexşangay Hejar.
- Hejar (2010). Mem û Zînî Xanî Çî ye?. *Mem û Zîn*. Silêmanî: Pexşangay Azadî.
- Hemze (1985). Edebiyat û Asarê Edebî. *Jîn* (824-827). Uppsala: Weşanxaneyaya Deng.
- Hesen, R. (2004). *Êzdiyatî di Mem û Zîna Xanî da*. Dihok: Ji Weşanên Bingehê Laliş.
- Hilmî, R. (2010). *Şî'r û Edebiyatî Kurdî* (Çapî Duwem). Hewlêr: Dezgay Çap û Billawkirdnewey Aras.
- Jîn (1985). Teb'a Mem û Zînê Temam Bû. M. E. Bozarslan (Amadekar), *Jîn* (797). Uppsala: Weşanxaneyaya Deng.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür Milli Edebiyatın İcat Edilişi* (Çapa Yekemin) T. Birkan (Wer.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Köroğlu, E. (2004). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandanın Milli Kimlik İnşasına* (Çapa Yekem). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurdo, Q. (2009). *Tarîxa Edebiyata Kurdî* (Çapa Sêyem). Amed: Weşanên Lis.
- Kurtuluş, A. (1996). *Politika ve Sanat, Ekim Devrimi (1917-1932)* (Çapa Yekem). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Kurdistan (1991). M. E. Bozarslan (Wer.). Uppsala: Weşanxana Deng.
- Mem, H. (2009). *Xanî û Newroz Z*. Farqînî (Wer.). İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Mem, H. (1998). *Xanî'den Platon'a İki Demet Çiçek*. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.

- Metê, H. (2013). *Tofan* (Çapa Sêyem). Stenbol: Weşanên Peywend.
- Nebî, K. M. (2005). *Qonaxên Werera Hizra Neteweyetî di Hozana Kurdî da*. Teza Doktorayê ya Çapnebûyî, Hewlêr: Zankoy Selahedîn.
- Parla, J. (2004) Edebiyat Kanonları. *Kitap-lık*. 68, 51-77.
- Resûl, Î. M. (2007). *Bir Şair Düşünür ve Mutasavvıf Olarak Ehmedê Xanî ve “Mem û Zin”* (Çapa Yekem) K. Yıldırım (Wer.) İstanbul: Avesta Yayınları.
- Sebrî, O. (2012). Li Goristanek Amedê. *Hawar*. Stenbol: Belkî.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni* (Çapa Yekem) S. Bayramoğlu & H. Kendir (Wer.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Şakelî, F. (1996). *Mem û Zinde Kürt Milliyetçiliği* (Çapa Duyem) Ş. Süer (Wer.). İstanbul: Doz.
- Tek, A. (2018). *Hamisiz Şair Babasız Metin: Mem û Zin ve Osmalca Çevirileri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Nûbihar.
- Ûsif, N. (2012). Hevîna Perîxanê. *Hawar* (622-624). Stenbol: Belkî.
- Xeznedar, M. (2010). *Mêjûy Edebi Kurdî 2*. Hewlêr: Aras.
- Valî, A. (2013). Ehmedê Xani ve Biz. Î. Bingöl (Wer.), *Kürt Tarihi Kimliği ve Siyaseti Kuramsal Bir Yaklaşım* (Çapa Yekem) (83-92). İstanbul: Avesta.

Extended Abstract

Although the concept of canon is used in numerous different fields, it means being listed and selected certain pieces that stand out as exemplary work in their own kind in the literature field. While canonization of some literary and non-literary works is still an old phenomenon, the national canon emerges in the modern era with the widespread of nationalism. In this canon specially some certain literary works are selected to put the record straight the existence and continuity of a nation and these works representing the national character are strengthened by different interpretations.

The efforts of establishing a national canon have been made since the beginning of the spread of nationalist ideas among the Kurdish intellectuals. For this purpose, Ehmedî Xanî's Mem û Zin is declared as the main source of the national canon and Xanî is declared as the pioneer of the Kurdish thought. This idea is suggested first time in a poem of Hacî Qadirê Koyî and the poet identifies all the features of the national canon in Mem û Zin. After that, while Mîqdat Mîdhet Bedirxan refers to the “mysteries” of Mem û Zin in the Kurdistan newspaper, M. Salih Bedirxan suggests in the Rojî Kurd that Xanî's lively poems should be memorized like songs by Kurds.

There is an important role of Bedirxan family's intellectuals in the canonization of Xanî's Mem û Zin. Hence, in the Hawar, Celadet Bedirxan proclaims that Xanî is as “prophet of

the national and ethnic religion” of the Kurds and states that Xanî discovered national ideas before Europe and pursued a national state establishment case. According to Celadet Bedirxan, not only Mem û Zîn’s preamble but also the characters in this work represent “the symbols and laws of Kurdistan”. In this way, he interprets the whole work as an allegory of the national thought.

The printing and publishing of a literary work is also a basic feature of the canon. Mem û Zîn has continuously been published since 1919 and popularized among the people. The prefaces of these prints are important resources for the canonization of Mem û Zîn. In the prefaces like the previous interpretations and praises, the canonical power of Xanî and Mem û Zîn are emphasized and Xanî is poetically praised with warm national emotions.

Literature history and anthologies are significant sources of the canon in terms of the collection and demonstration of chronological continuity of a nation’s literature. Therefore, Xanî’s canonic power is also seen in Kurdish literary histories and anthologies and in these studies Xanî is identified as the source of the national canon. The works of Refîq Hîlmî’s Şîr û Edebiyatî Kurdî, Qanatê Kurdo’s Tarîxa Edebiyata Kurdî, Merûf Xeznedar’s Mêjûy Edebî Kurdî, A. Balî’s Antolojiya Helbestvanên Kurd and Arjen Arî’s Bakûrê Helbestê are the specific examples of this field.

The fact of Mem û Zîn’s canonization is the most clearly seen in literary works. In many literary works since Hacî, Xanî has been seen as the pioneer of the national canon and Mem û Zîn has been identified as the holy scripture of Kurdishness. The fact of canonization of Xanî’s Mem û Zîn, in particular in the poems of Kamiran Bedirxan, Goran Hejar and Cegerxwîn, in some of the stories in the Hawar magazine, and in the novels of Ezîzê Gerdenzerî’s Fincana Ferfûrî, Jan Dost’s Mîrname and Hesenê Metê’s Tofan come to the forefront.

Xanî’s Mem û Zîn is also interpreted in academic and intellectual works and every researcher construes from Mem û Zîn according to their own ideologies and perspectives. İzeddîn Mistefa Resûl and Faîq Bulut rendering Mem û Zîn by socialist point of view strengthen Xanî’s canonical power with Marxist concepts. Ferhad Şakelî identifies Xanî, by giving him a scientific colour, as the first poet and thinker who constructs the foundation of Kurdish nationalism in rational way. Amir Hassanpour expresses the writing of Mem û Zîn as the beginning of nationalism and interpretes the both character in the work as an allegory of the Kurdish land which are split between the Ottoman and Iran. H. Mem analogically likens Xanî to the prophet Moses and Mem û Zîn to the decalogue. Apart from these researchers above, Kamiran Mihemed Nebî and particularly Rêsan Hesen and Hecî Cafer as Yezidi researchers have interpret Mem û Zîn from Yezidi’s Kurd perspective and after identifying some Yezidi icons in the work, they show that Mem û Zîn was accepted as a canonical work among the Yezidi Kurds despite their religious differences.

Kurdish intellectuals, writers, poets and researchers have seen Xanî as the leader of Kurdish nationalism and Mem û Zîn as the first canonical works of Kurdish literature in the frame of primordialist theory. On the contrary, some Kurdish and foreign researchers and academicians are suspicious of Xanî's idea of nationalism in the framework of modernist theory. On our view, in general, the most valid theory for the evaluation of nationalism, and especially Xanî and Mem û Zîn, is the ethno-symbolist theory that more appropriately defines nationalism among the primordialist and modernist theories. Although ethno-symbolists link the emergence of nationalism to modern processes, they base the formation of national identities on earlier periods, point to an ethnic period before nationalism, and emphasize that ethnic consciousness in this period is very similar to nationalism.

In our view, Xanî is the founder of ethnic consciousness in the national canon of Kurdish, and offered arguments that correspond to these misconceptions and misunderstanding and interpretation of modern nationalism. This led Xanî to be declared a national figure and father of the national canon by the Kurdish intellectuals in the modern period. Therefore, the determination of Xanî as the national pioneer and Mem'u Zîn as the first book of the national canon is an invention of modern nationalism, but its canonical status is now a clear reality.